

Rüştü Altınbaş

Vamık ve Azra

1995

Cami

Cami

ve

VAMIK-I

Vamık u Azra'se

AZRA

(Metin özeti verilmiştir)

198 KASIM 1994
HAZİRE YATINLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

Türkiyat Enstitüsü Tr. 16

2 EYLUL 2006

1.1.10 Ece, Selami. "Manisalı Cami'nin Vamık u Azra mesnevisi." Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 2002. 874y. (Danışman: Doç. Dr. Metin Akkuş)

02 MART 1994

922. KALADZE, Inga. "Un ignoto intreccio romanzesco classico nella letteratura persiana". *Annali di Ca'Foscari* 23, 3 (1984) pp. 119-132 (Serie Orientale 15). [Une trame romanesque classique inconnue dans la littérature persane]

L'A. aborde le problème de l'origine de l'histoire de Vâmeq et 'Azrâ. Dans la littérature persane, le personnage de Vâmeq recouvre des valeurs diverses : il est amant malheureux comme Majnun (dans Nezâmi, Zâher Fâryâbi, Sa'di); mais l'amour de Vâmeq est aussi rapporté comme exemple d'amour heureux (dans Joveyni). Cela signifie, pour l'A., que jusqu'au temps de 'Onşori différentes versions de cette histoire devaient circuler dans le Proche-Orient; et que, en tout cas, sous les noms des deux amants ne se consolida jamais une tradition narrative univoque. En ce qui concerne le poème de 'Onşori, il faut rechercher sa source dans le roman grec, mais elle n'est identifiable avec aucun des romans qui nous sont parvenus : l'hypothèse, déjà avancée par Sahranov (Moscou, 1972), d'une dérivation du roman de Parthenope et Metiochos est considérée par l'A. peu convaincante. De l'analyse du récit (sur la base des fragments du poème de 'Onşori édités par Şafi' en 1967, et que l'A. donne en traduction italienne en appendice), l'A. conclut que cette source doit occuper une place intermédiaire entre l'oeuvre de Caritone et celle de Achille Tatius. P. O.

08 OCAK 2006

210076. VAMIK VE AZRA AT.Ü. T. DİLİ - Ed. Doç. Dr. 150. "Lami'nin Vamık u Azra Mesnevisi (Inceleme-Metin)", Gönül Ayan, Erzurum 1983, 190 + 487 s. (II Cilt), (Danışman: Doç. Dr. Haluk İpekten)

* 210076 Vamık u Azra
- Lami'nin Gelmesi

Gönül Ayan: "Lami'nin Vamık u Azra Mesnevisi (Inceleme-Metin)". 1983. Cilt I 190 s. Cilt II 487 s. Danışman: Doç. Dr. Haluk İpekten.

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Doktora Tezi.

1990

(210076)
Harmancı, M. Esat. "Manisalı Câmî: Muhabbet-name (Vâmık u Azrâ): inceleme-metin-nesre çeviri." Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2003. 891y. (Danışman: Prof. Dr. Orhan Bilgin)

AUGUST 2007

Vamık ve Azra

Ece, Selami. "Manisalı Câmî'nin Vâmık u Azrâ Mesnevisi." Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 2002. 874s. (Danışmanı: Doç. Dr. Metin Akkuş)

08 OCAK 2006

Vâmık u Azrâ

(Unsurî'nin)
Farsî
Doktora Tezi

Browne 195 HAZİRAN 1993

L.H. Persia

II. 275.

891.59

28 TEM 2006

Harmancı, M. Esat. "Manisalı Câmî: Muhabbet-name (Vâmık u Azrâ): inceleme-metin-nesre çeviri." Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2003. 891 y. (Danışman: Prof. Dr. Orhan Bilgin)

صادق، علی اشرف (۱۳۲۰ -)

۷۱۲- «داستان وامق و عذرا و اصل

یونانی آن»، نشر دانش، بیابلی ۱۰۷، ص ۴-۱۶، فارسی.

کد پارسا: ۷۷۹۵۷ Vamık u Azra

وامق و عذرا

۱ بررسی منظومه‌های فارسی 'وامق و عذرا' و ریشه‌یابی این داستان تا زمان یونانیان است. قدیم‌ترین منظومه سروده شده درباره داستان عاشقانه وامق و عذرا به عنصری (وفات ۴۳۱ق) بر می‌گردد، که نسخه‌ای کامل از آن در دست نیست. نویسنده سیر فقدان و یافتن نسخه‌ای ناقص از ابیات این منظومه فارسی را ذکر کرده و معتقد است علت عدم استنساخ

این مثنوی و عدم رواج آن، استفاده از نام‌های نامأنوس یونانی و برخی جریانات مربوط به بت‌پرستی در آن داستان بوده که با مذاق مردم مسلمان قرون ششم و هفتم سازگاری نداشته است. وی در ادامه از تحقیقات ایرانی معاصر و خاورشناسان سوئدی در شناسایی منطق وامق و عذرا سخن رانده و از اینکه این خاورشناسان اثبات کرده‌اند که اصل وامق و عذرا یونانی بوده است. وی در ادامه برخی ابیات این منظومه و کلمات و واژه‌های به کار رفته در آن را بررسی کرده است.

210076

VÂMIK ve AZRÂ

-
- 1 M. ESAT HARMANCI, Manisalı Camii Muhabbet-Name (Vamık u 'Azra) inceleme-metin-nesre çeviri (2.cilt), Marmara Üniversitesi, Doktora, 2003

  - 2 SELAMİ ECE, Manisalı Camii'nin Vamık u Azra Mesnevisi, Atatürk Üniversitesi, Doktora, 2002

- Dalman, G., Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch, 2. Aufl., (Leipzig 1905) Darmstadt 1960.
- El² = Encyclopedia of Islam, 2. ed., 1-, Leiden 1960- (auch französische Ausgabe).
- Fitzmyer, J. A., A wandering Aramean, Missoula 1979.
- Gerleman, G., Der Menschensohn, Leiden 1983.
- Hooker, M. D., Is the Son of the Man problem really insoluble?, in Text and interpretation, (Fs. M. Black), Cambridge 1979: 155-168.
- Jean, C. F. & J. Hoftijzer, Dictionnaire des inscriptions sémitiques de l'ouest, Leiden 1965.
- Kearns, R., Vorfragen zur Christologie, 1, Tübingen 1978.
- Köhler, L., Hebräische Gesprächsformen, in ZAW 40/1922: 36-46.
- Lande, I., Formelhafte Wendungen der Umgangssprache im Alten Testament, Leiden 1949.
- Leivestad, R., Exit the Apocalyptic Son of Man, in NTS 18/1972: 243-267.
- Lietzmann, H., Der Menschensohn, Freiburg & Leipzig 1896.
- Müller, M., Der Ausdruck „Menschensohn“ in den Evangelien, Leiden 1984 (Acta Theol. Danica 17).
- Müller, M., Über den Ausdruck „Menschensohn“ in den Evangelien, in Studia Theol. 31/1977: 65-82.
- Nyberg, H. S., Manual of Pahlavi, 2, Wiesbaden 1974.
- Rundgren, F., Turcica, i Or. Suec. 16/1967: 99-112.
- Schregle, G., Deutsch-arabisches Wörterbuch, Wiesbaden 1974.
- Segert, S., Altaramäische Grammatik, Leipzig 1975.
- Sjöberg, E., בְּנֵאֻמָּה וּבְרֵאֻמָּה im Hebräischen und Aramäischen, in Acta Or. 21/1951-53: 57-65, 91-107.
- Svedlund, G., The Aramaic portions of the Pesiqta de Rab Kahana, Uppsala 1974.
- Taffazoli, A., Pahlavica, in Acta Or. 33/1971: 193-204.
- Vermes, G., The present state of the „Son of Man“ debate, in J. of Jewish St. 29/1978: 123-134.
- Vermes, G., The use of בְּרֵאֻמָּה/בְּנֵאֻמָּה in Jewish Aramaic, in Black, M., An Aramaic approach to the Gospels and Acts, 3. ed., Oxford 1967, 310-330.
- Wellhausen, J., Skizzen und Vorarbeiten, 6, Berlin 1899.

29 MAYIS 1985

Did 'Adhrā remain a virgin?

BO UTAS, Uppsala

Among the many famous loving couples appearing in the literature of the Muslims there is one which seemingly never materialized in a fixed and widely read narrative. I am thinking of Vāmiq and 'Adhrā, i.e. "the Lover" and "the Virgin". The imagination of almost any poet would be tempted by that combination of names, but for unknown reasons no such story has ever attained the position of a standard romance like "Yūsuf and Zulaikhā", "Lailā and Majnūn" and "Khusrau and Shīrīn".

No version of a story "Vāmiq and 'Adhrā", neither in verse nor prose, seems to be extant in Arabic literature, although such a title appears a few times *en passant* in the old records (as will be seen below). Still the two names appear to have some currency in Arabic, referring to a supposedly well-known couple of lovers.¹ Among the Persians, a close scrutiny has revealed the existence of quite a number of romantic poems carrying the title *Vāmiq u 'Adrā*, but the only one of them to reach anything like fame and wide renown, the poem by Abu'l-Qāsim 'Unṣurī (c. 970-c. 1040 A.D.), was long considered to be lost, apart from scattered verses occurring as *ṣavāhid* (examples) in old lexical works.

The most successful version, at least from the point of view of survival, is to be found in Turkish. The Ottoman poet Maḥmūd b. 'Uthmān Lāmi'ī of the 16th century A.D. wrote a verse romance on the two lovers, a manuscript of which happened to fall into the hands of Joseph von Hammer-Purgstall.² The baron was so taken by the story that he produced a (quite free) rendering of it into German: Wamik und Asra, d. i. der Glühende und die Blühende, das älteste persische romantische Gedicht (Vienna 1833). That was the original incentive, in many ways misleading, for Western interest in the adventures of "the Lover and the Virgin".

For a long time it was taken for granted that, as the title of the translation by Hammer-Purgstall implies, the version of Lāmi'ī was directly founded on the only other well-known poem of the same title, that of 'Unṣurī, especially as Lāmi'ī directly refers to his predecessor in the beginning of his poem:³

Previously this beautiful story

was made into verse and written down by whom but 'Unṣurī?

[When] that Houri-clad at last came to Rūm,

in the Turkish language that silk robe was made into sack-cloth.

The assumed relation between the versions by Lāmi'ī and 'Unṣurī was combined with an anecdote found in the 15th century work *Taḍkirat uš-šu'arā* by Daulatshāh,⁴ telling about a book about Vāmiq and 'Adhrā "which the learned have composed in the name of king Anūshīrvān" and which was destroyed by order of Amīr 'Abdu'llāh b. Ṭāhir, governor of Khorasan (9th century A.D.). These pieces of information, emanating from two 15th-16th century works, were

province. It lay on the road from Balkh and Khulm [q.v.] to Tālakān and Badakhshān [q.v.] between the confluence of the Dōshī (Surkh-āb) and Tālakān rivers, whose united stream then flowed into the Oxus. It seems to be the *A-hua* of Hiuen-tsang, attesting to its existence in pre-Islamic, Hephthalite times. E.G. Pulleyblank suggested that the element *wal-/war-* reflects the name of the Central Asian people of the Avars and that the second component reflects the Altaic word for "town", Tkish. *balik*, Mgl. *balgasun* (*The consonantal system of Old Chinese. Part II, in Asia Major*, N.S. ix [1963], 258-9). The town continued to be of importance, including as a mint-centre for the early Ghaznawids in the 420s/1030s, until Saldjūk times, but thereafter seems to have been replaced by Kūnduz (< *kuhan-diz*, perhaps the old citadel of Walwālīdj) [q.v.].

At least one literary person was connected with the place, sc. Rūhī Walwālīdjī (*sic*), mentioned by 'Awfī (? *flor.* in the second half of the 6th/12th century; cf. Storey-de Blois, v, 509-10, 636).

Bibliography (in addition to references given in the article): Marquart, *Ērānshahr*, 68, 217, 229; Le Strange, *The lands of the Eastern caliphate*, 428; Barthold, *Turkestan down to the Mongol invasion*, 67; Zambaur, *Die Münzprägungen des Islam*, Wiesbaden 1968, i, 271. (C.E. BOSWORTH)

WĀMIK WA 'ADHRĀ' "the Lover and the Virgin", the names of two exemplary lovers, often referred to in Muslim literatures together with other famous loving couples such as Laylā and Madjūnūn, and Yūsuf and Zulaykhā.

Although references to Wāmiķ and 'Adhrā' are not infrequent, no fixed and widely known story about them has been preserved. The best-known version is that of the Persian poet Abu 'l-Kāsim 'Unṣurī (d. 431/1039-40 [q.v.]). Of this, however, only fragments have survived, partly in isolated verses quoted in lexical works, like the *Lughat-i furs* of Asadī (d. ca. 473/1080), and partly in a fragmentary manuscript found as late as the 1950s (see M. Shafī, *Wāmiķ-o-Adhrā* of 'Unṣurī, Lahore 1967). These fragments show clearly that 'Unṣurī's *mathnawī* poem is based on a Greek story. For a long time the identity of this Greek romance was unclear (cf. I. Kaladze, *Epičeskoe nasledie Unsurī*, Tbilisi 1983, 39-40), but it was recently established that the Greek original is the novel of Metiochos and Parthenope (see T. Hägg, in *Symbolae Osloenses*, lix [1984], 61-91, B. Utas, in *Orientalia Suecana*, xxxiii-xxxv [1984-6], 429-41). The authorship of this Parthenope Romance, which has only been preserved in parts, is not known, but it seems to belong to the centuries around the beginning of our era (cf. H. Maehler, in *Zeitschr. für Papyrologie und Epigraphik* [1956], 1-20).

How this story reached 'Unṣurī about a millennium later is far from clear. There is nothing to substantiate a Middle Persian intermediary, as has been deduced from an anecdote in the *Tadhkirat al-shu'arā'* by Dawlatshāh (ed. E.G. Browne, London-Leiden 1901, 30). The distortions that some of the Greek names have undergone in the 'Unṣurī fragment speak against an intermediary in another alphabet than the Arabic, e.g. Ma'shakūlī as a distortion of a *Haghsifūlī for Greek Hegesipyle, the step-mother of Wāmiķ/Metiochos. On the other hand, the *Fihrist* by Ibn al-Nadīm (ed. Flügel, 120) mentions that the director of al-Ma'mūn's Khizānat al-Hikma, Sahl b. Hārūn al-Dastmaysānī, among his works counted a *Kitāb Wāmiķ wa 'l-Adhrā'*, and al-Bīrūnī, in a list of his own works that is preserved in Codex Golius 133 of Leiden, maintains that he has "translated the tale (*kiṣṣa*) of Wāmiķ and 'Adhrā'".

Possibly Sahl b. Hārūn had produced an Arabic version which al-Bīrūnī later translated into Persian prose, a story which easily might have been taken over and put into Persian verse by his contemporary 'Unṣurī.

Both the fragments of the Greek novel and those of the poem by 'Unṣurī deal mainly with the beginning of the poem (cf. Utas, *op. cit.*, 431-4). The Persian fragments first describe the wedding of 'Adhrā's father, Fulukrāt, i.e. Polycrates, king of the island of Samos (here written *sh'ms*), and a certain *Nānī (written *y'ny*). As a result of their union, a remarkable girl is born, who because of her unequalled talents is given the name 'Adhrā' (seemingly a translation of the Greek Parthenope "virgin"). Then the narrative turns to the hero of the story, Wāmiķ (Ar. "ardent lover", no translation of Greek Metiochos), the son of King Mīdhītas (Greek Miltiades) of *Karūnīs (for Greek Khersonesos). Because of his evil step-mother, he is forced to flee his native land and ends up in Samos, where he happens to see 'Adhrā' at the entrance of the (Hera) temple. The two immediately fall in love with each other. 'Adhrā's mother makes the king invite Wāmiķ to a banquet in the palace, and the sage *Nakhminūs (i.e. the philosopher Anaximenes of Miletus) questions Wāmiķ on the nature of Eros. This symposium scene is also preserved in the Greek version, partly in almost parallel words. After the discussion of Eros, Wāmiķ tells a story of how Hermes (written *h'mz*) invented the musical instrument *barbat* (Greek *barbiton*). After that, the available text is too fragmented to allow of a coherent interpretation.

The story of 'Adhrā' is also found in a Persian prose version in the compilation of narratives called *Dārāb-nāma* by Abū Tāhir Ṭarsūsī, probably written in the 6th/12th century (ed. Dh. Šafā, Tehran 1344/1965, i, 164-5). This version, although very concise, is more complete and continues the story by telling how 'Adhrā's father was executed by his enemy (in fact, the Persian Satrap Oroites, cf. Herodotos 3.124) and 'Adhrā' herself was sold into slavery by his successor *mnd'rs* (for Greek Maiandrios). After many adventures, 'Adhrā' is set free by a kind merchant who promises to bring her to Wāmiķ. However, the end of the original story remains uncertain.

No less than 24 later poems about the couple Wāmiķ and 'Adhrā' are known, at least by name. Strangely enough the surviving versions contain stories that differ widely from each other (see Shafī, *op. cit.*, 30-129; M.J. Maḥdǰūb, in *Sukhan*, xviii [1347], 43-52, 131-42; N. Šahinoğlu, *ĪA*, art. "Vāmiķ ve Azrā"). The two oldest of these works, the Persian poems by Faṣīhī Dǰurdǰānī (court poet of the Ziyārid Kābūs II, 5th/11th century) and Amīr Farkhārī (court poet of the Saldjūk Kay Kāwūs in Konya, 7th/13th century) are unfortunately only known by name. After those two in time come a Persian poem by a certain Kaṭilī Bukhārā'ī (court poet of the Uzbek Shāh Ya'qūb, 9th/15th century) and the best-known Turkish version, that of Lāmi'ī (d. 938/1531 [q.v.]). The latter was made known in Europe by J. von Hammer-Purgstall (*Geschichte der osmanischen Dichtkunst*, ii, Pesth 1836-8, 45-63; cf. Utas, in *AO Hung*, xlvi [1995], 229-39). Then follows a great number of little known Turkish and Persian versions and even one poem in Kashmirī (written in 1854 by Sayf al-Dīn Akhund Sayf Kashmīrī, cf. ms. India Office 1733/6).

Bibliography: See also J. von Hammer, *Wāmiķ und Asra, das ist der Glühende und die Blühende. Das älteste persische romantische Gedicht, im Fünfstelbst abgezogen*, Vienna 1833; B. Utas, *Did 'Adhrā remain a virgin?*, in *Orientalia Suecana*, xxxiii-xxxv (1984-6), 429-41;

AZRA : Bakire manasında, eski Türk ve Fars edebiyatlarında Vamık ve Azra ismiyle anılan, mesnevi tarzındaki eserlere konu edilmiş bir aşk hikayesinin kadın kahramanı. bk. Vamık u Azra.

بودند - و مکان‌ها و شباهت‌های این داستان با داستان‌های یونانی سده‌های نخست میلادی - از نظر پرداختن بسیار جدایی عاشق و معشوق و همچنین پایان خوش داستان - اصل آن را یونانی دانسته‌اند که احتمالاً پس از ترجمه به زبان سریانی و با کمی تغییر در آن، در دوره اتوشیروان (-۵۷۹م) گردآوری و به پهلوی ترجمه شد. ترجمه پهلوی وامق و عذرا تا اوایل سده سوم هجری، دوره طاهریان و زمان عبدالله بن طاهر، امیر خراسان (۲۱۳-۲۳۰ق) که دستور به آب انداختن آن را داد، در دست بود. از سوی دیگر، چنان‌که از نام‌های عربی عاشق و معشوق این داستان پیدا است، این اثر از زبان یونانی به عربی هم ترجمه شد و به بغداد راه یافت. در سده سوم هجری، در میان متون عربی، به وامق و عذرا سریوده ابو محمد سهل بن هارون راموی دشت میثانی، ادیب، نویسنده، شاعر و حکیم ایرانی تبار (-۲۱۵ق) که به بصره رفته و به دستگاه یحیی برمکی راه یافته بود، اشاره کرده‌اند. مآخذ حکایت‌های این اثر شناخته نیست و نسخه‌ای نیز از آن نمانده است. در کنار گروهی که معتقدند عنصری اثرش را از اصل داستان پهلوی برگرفته، گروهی نیز گمان برده‌اند که شاید مرجع عنصری همین وامق و عذرا عربی بوده باشد. همچنین، تحریری منثور از وامق و عذرا - چنان‌که از دو مثنوی خستگ‌بت و سرخ‌بت و شادبهر و عین‌الحیات از عنصری - به عربی و به انشای ابوریحان بیرونی (۳۶۲-۴۴۰ق) در همان زمان عنصری وجود داشته که چون باقی نمانده، پیدا نیست که بر اساس متون عربی این داستان نوشته شده یا ترجمه‌ای عربی از اثر عنصری است. آنچه از وامق و عذرا عربی عنصری به جا مانده، قطعاتی از کهن‌ترین داستان عاشقانه مستقل در شعر فارسی است که آن را در شمار حماسه‌های عاشقانه (Romantic epic) ادب فارسی آورده‌اند. این اثر که در وزن و شیوه داستان‌سرایی، پیرو داستان‌های عاشقانه شاهنامه است و گاه قافیه‌پردازی‌های آن اثر را به یاد می‌آورد، در محتوا از داستان‌های عاشقانه یونانی بهره دارد. عنصری این داستان را در بحر مستقارب مثنم محذوف - وزن شاهنامه - سروده است. احتمالاً، داستان این دو عاشق - بر اساس آنچه در مجمل‌التواریخ والقصص (۵۲۰ق) و تاریخ‌گزیده اثر حمدالله مستوفی آمده - واقعیت تاریخی داشته یا بر اساس داستان‌سرایی‌هایی درباره برخی شخصیت‌های تاریخی یونان نوشته شده است. در این داستان، عذرا دختر زیبا و هوشمند فلقرات (معرب پولوکراتس، فرمانروای جزیره ساموس - در متن عنصری، شامس - در دریای

سروده‌هایش، ماده تاریخ مدرسه و خانقاهی را که والی بنا کرد، به ترتیب ۱۲۵۵ و ۱۲۶۱ق آورده است. وی در یکی از محله‌های منطقه علی‌چوپان درگذشت و همان‌جا نیز به خاک سپرده شد. آن محله اکنون به قبر والی آوازه دارد. به نوشته خسته در یاد از رفتگان، والی شاعری صاحب دیوان بوده و دیوانش در کتابخانه صالح‌خان نگه‌داری می‌شده است. این دیوان در بردارنده غزل، رباعی، قطعه و مثنوی بوده و در ۱۲۵۳ق به خط خوش نویسی با نام گویندرام‌هندو نوشته شده است. امین تخلص دیگر وی بود و بیشتر نیز بدین نام تخلص می‌کرد. از شعرهایش قطعه‌ای در یاد از رفتگان آمده است.

منابع: سیری در ادبیات سده سیزدهم، ۳۱۲؛ یاد از رفتگان، ۱۵۴-۱۵۵.

نوش‌آبادی

وامق و عذرا (vā.meq.va.azrā) قهرمانان داستان عاشقانه‌ای به همین نام که در ادبیات و فرهنگ فارسی مثل سایر شده و مانند عاشقان دیگر ادب فارسی چون خسرو شیرین، لیلی و مجنون، ویس و رامین، یوسف و زلیخا، همای و همایون، گل و نوروژ به دل‌دادگی بلندآوازه شدند. اما برخلاف داستان خسرو و شیرین و لیلی و مجنون، هیچ متن کاملی از داستان عاشقانه این دو تن نمانده است. کهن‌ترین روایت فارسی این داستان سروده ملک‌الشعرا دربار محمود غزنوی (۳۸۹-۴۲۱ق)، ابوالقاسم حسن بن احمد عنصری (-۴۳۱ق)، است که تا چندی پیش، تنها صد و چهل و سه بیت پراکنده آن در فرهنگ‌نامه‌ها - به‌ویژه لغت فرس اسدی طوسی - در دست بود. در دهه دوم سده حاضر نیز، سیصد و هفتاد و دو بیت پراکنده دیگر، از بقایای نسخه‌ای خطی از آن که احتمالاً نزدیک به زمان عنصری و در سده پنجم هجری کتابت شده و علاءالدین جهانسوز، پادشاه دودمان شنسبانی در غور (۵۴۴-۵۵۶ق)، با خود به بامیان برده بود، به دست مولوی محمد شفیع، استاد زبان فارسی در پاکستان، پیدا شد. مجموع این ابیات، پس از مرگ محمد شفیع، به کوشش پسرش احمد ربانی، با دیباچه‌ای مشروح از محمد شفیع در ۱۹۶۷م در پنجاب لاهور چاپ شده است. بر همین اساس، این وامق و عذرا و اشاره‌هایی که در داراب‌نامه طرسوسی (سده ششم هجری) به این داستان شده است، باید نزدیک‌ترین روایت به اثر عنصری باشد. به سبب نام‌های یونانی شخصیت‌ها - جز دو نام وامق و عذرا که دست‌کم از روزگار سهل بن هارون دشت میثانی، عربی

مقاله تربیت

مقاله‌های فارسی محمد علی

تربیت ادیب اذربایجانی

Vermik u Azar,

09 MART 1994

S. 321-335

برگوش

ح. صدیق

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Demirbaş No:	20086
Tasnif No:	891.5 T.E.R.M

دنیای کتاب

Tahmin 2535

نصابی بمعنوان و امق و عدرا قبل از وی کسی دیگر ننوشته و نسخه‌ی پارسی آن از عربی ترجمه شده است .

جمعی دیگر عقیده بر آن دارند که افسانه‌ی "وامق و عدرا" مانند قصص "یوسف و زلیخا" و "سلامان و ابسال" از ملل اجنبی اقتباس شده و اصل آن به زبان یونانی بوده است و کلمات عاشق و معشوق یونانی هم به الفاظ "وامق و عدرا" عربی ترجمه شده است چنانچه در مجمل‌التواریخ والقصص گفته "اندر عهد دارابن داراب قصه "وامق و عدرا" بوده است در زمین یونان و بهری گویند به عهد پدرش "حمدالله مستوفی نیز در "تاریخ‌گزیده" این عاشق و معشوق را از معاصرین اسکندر کبیر می شمارد و از اسامی و اعلامی هم که در منظومه‌ی عنصری جریان دارد چنان به نظر می آید که اصل آن قصه از زبان یونانی به السنه‌ی شرقی ترجمه و نقل شده است .

ابوالقاسم عنصری بر حسب میل سلطان محمود غزنوی سه حکایت از اقصای قدیم را که "به عناوین شاد بهر و عین‌الحیوه" و "دخنک‌بت و سرخ بت" و "وامق و عدرا" می باشند در بحور متقارب و خفیف به نظم آورده که "بنا به روایت محمد عوفی هریک از آن ها گنج بدایع و خزانه حکم و مستودع معانی دقیق و مجمع امثال رفیق بوده است ولی افسوس که هیچیک از آن مثنوی ها فعلا موجود نیست مگر ابیاتی از آن ها باقی مانده است که در فرهنگ ها و رسایل اخلاف و منشآت به طریق شواهد و استشهاد آورده اند و اسدی طوسی اول کسی است که از آن مثنوی ها در فرهنگ خود اقتباس و نقل کرده است . (۴۵۷)

نصه‌ی "وامق و عدرا" بیشتر از قصص دیگر شهرت یافته و جالب توجه عموم واقع

وامق و عدرا

=====

تربیت (قسمتی از افسانه‌های ایران)

از تاریخ ادبیات ایران تا لیلی آقایی

افسانه‌ی "وامق و عدرا" نیز از جمله حکایات معروف زبان پارسی است ولی در اصل و منشأ آن قصه اختلاف کرده‌اند بعضی آن را مانند "منیژه و بیژن" و "ویس و رامین" از افسانه‌های قدیم ایران می‌شمارند و دلیلشان منحصر به روایتی است که دولت‌شاه سمرقندی منظومه‌ی از این حکایت را به زبان پهلوی ذکر می‌نماید که به نام انوشیروان تالیف شده و نسخه‌ی از آن افسانه در عهد عبدالله بن ظاهر فرمانفرمای خراسان (۲۳۰-۲۱۳) وجود داشته است .

برخی از ارباب ادب گویند اصل آن قصه مثل "عروه و عفرا" و "لیلی و مجنون" از جمله افسانه‌های عرب است و نسبت ابداع آن را به سهل بن هارون که یکی از مشاهیر رجال عهد مامون (۳۱۸-۱۹۸) است می‌دهند و به عقیده آنان مشارالیه از جعلین قصص و روایات عربی در قرن دوم هجری بوده و بنا به روایت ابن ندیم در کتاب "الفهرست" قصص "ثعلب و عفرا" و "نمر و ثعلب" و "وامق و عدرا" از جمله تالیفات اوست در این صورت

داستان وامق و عذرا و اصل یونانی آن

علی اشرف صادقی

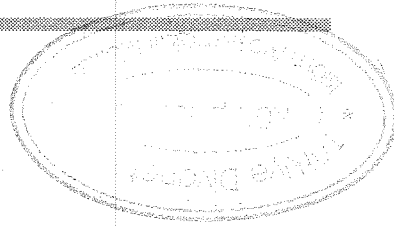
در زبان فارسی منظومه‌های متعددی با عنوان وامق و عذرا وجود دارد که بعضی از آنها به چاپ هم رسیده است. قدیم‌ترین منظومه با این عنوان از عصری (متوفی در ۴۲۱) است که تنها بخشهایی از آن باقی مانده است. تا حدود ۲۵ سال قبل تنها قسمتی که از این منظومه می‌شناختیم ابیات پراکنده‌ای بود که اسدی و دیگر فرهنگ‌نویسان از این کتاب به شاهد لغات فرهنگهای خود آورده بودند. در سال ۱۹۶۷ مرحوم پروفیسور محمد شفیع محقق برجسته پاکستانی چندین ورق از نسخه‌های بسیار کهن از این منظومه را که به هم چسبیده و به عنوان مقولای جلد کتابی به نام الکتاب المختصر من کتاب الوفت گذاشته بودند در کتابی به نام وامق و عذرا با سه مقدمه به فارسی و اردو و انگلیسی جزو انتشارات دانشگاه پنجاب، به چاپ رساند. وی سالها قبل این اوراق را یافته بود و کشف خود را در ۱۹۵۴ در بیست‌وسومین کنگره بین‌المللی خاورشناسان در کیمبریج اعلام کرده بود. این مختصر کتاب الوفت که درباره وقف‌های کلمات در قرآن است در تاریخ ۵۲۶ کتابت شده و در تقسیمه یا انجامه آن آمده: «کتبه عبدالله بن علی بن احمد بخطه من جهة الاخ العزيز النجيب الرشيد ابوبکر عتيق بن محمد بن خسرو رزق‌الله العلم والادب». این ابوبکر عتیق به نظر شفیع همان سوراآبادی مؤلف تفسیر معروف است. تعداد اوراقی که به صورت کامل یا ناقص لای جلد این کتاب گذاشته بودند یا به کناره‌های یکی از صفحات آخر کتاب و یا برای تقویت جلد کتاب به دو طرف آن چسبیده بودند ۲۲ صفحه و چندپاره ورق است که محمد شفیع عکس آنها را در کتاب خود آورده و شکل حروف چینی شده ابیات مندرج در آنها را که بالغ بر ۳۷۲ بیت کامل و ناقص است ضمیمه آن کرده است. همانظوری که شفیع نوشته است و طبیعی هم به نظر می‌آید تاریخ کتابت متن عصری که به نسخ قدیمی با اثراتی از خط کوفی نوشته شده مقدم بر کتابت کتاب الوفت است.

به نوشته شفیع از آنجا که اوراق این کتاب را برای تجلید کتاب جدید از اصل کتاب جدا کرده و بعضی از آنها را هم قطعه قطعه کرده بودند، تسلسل اجزاء داستان در آن به هم خورده و بازسازی آن بسیار دشوار بوده است.

شفیع علاوه بر متن قطعه‌های تازه‌یافته، ۱۴۲ بیت پراکنده به بحر مقارپ را که در فرهنگها و سینه‌ها و کتب ادب آمده و مرحوم استاد سعید نفیسی آنها را گردآوری کرده و در اختیار او گذاشته بود و بی‌شک مربوط به وامق و عذرا یا مثنوی خنگ‌بت و سرخ‌بت عصری است ضمیمه کتاب

خود کرده است. از آنجا که مرحوم نفیسی مآخذ این ابیات را ذکر نکرده بوده شفیع کوشش کرده است تا مآخذ آنها را شناسایی و در حاشیه صفحات کتاب قید کند.

شفیع در مقدمه فارسی خود که بخشی از آن را بعد از مرگش از روی مقدمه مفصل اردوی او ترجمه کرده‌اند، ابتدا به تاریخچه داستان وامق و عذرا تا ابتدا تا زمان عصری می‌پردازد. در این باره وی به نوشته دولتشاه سمرقندی اشاره می‌کند که براساس آن این قصه را «حکما به نام شاه انوشیروان جمع کرده‌اند» و اینکه نسخه‌ای از این قصه را پیش عبدالله بن طاهر امیر خراسان (۲۱۲ تا ۲۲۰ هـ) آوردند و او به دلیل آنکه این کتاب تألیف مغان است دستور سوزاندن آن را داد. سپس یادآوری می‌کند که به نوشته ابن ندیم (چاپ لایبزیگ، ج ۱، ص ۱۲۰ چاپ تهران، ۱۲۵۰، ص ۱۲۴) سهل بن هارون رامثوی دست میسائی (دشت میسائی) (متوفی در ۲۴۵)، رئیس بیت‌الحکمه مأمون عباسی (اصلاً از طرف پدر اهل رامثی در بخارا، ولی ساکن دست‌میسان در جنوب عراق در نزدیکی اُبله بوده که مرکزش مذار در چهار منزلی بصره قرار داشته) که شعوبی متعصبی نسبت به ایرانیان بود کتابی به نام الوامق و العذراء نوشته بود، اما ما هیچ‌گونه اطلاعی از این کتاب که به نثر بوده یا به نظم و مآخذ آن چه بوده نداریم. سپس اضافه می‌کند که بیرونی در فهرست مصنفات خود می‌گوید در آنچه جنبه هزل و مسخرگی دارد، برای تنوع کتابهای «قصه وامق و عذرا و حدیث قسیم السرور و عین‌الحیة ایشادهر و عین‌الحیات... و حدیث صنتی البامیان» را ترجمه کردم (واما ما بجزری مجری الاحماض من الهزل والسخف فقد ترجمت قصه...). شفیع سپس می‌گوید هر چند عنوان مثنویهای عصری و کتابهای بیرونی یکی است، ولی چون همه آنها از بین رفته‌اند، ما رابطه بین آنها را نمی‌دانیم (ص ۵). درباره اصل یونانی داستان و اینکه چگونه به غزنین رسیده نیز با استفاده از نظر بوختر / Büchner در چاپ اول «دائرةالمعارف اسلام» (ج ۴، ص ۱۰۲۲)، در مقاله عصری، می‌نویسد: «احتمال قوی این است که این نوع حکایات را [رمانهای یونانی را] با تصرفات به پهلوی ترجمه کردند، شاید از سریانی؛ از این قیاس می‌توانیم بگوئیم که اصل یونانی که داستان وامق و عذرا بر آن

مبنی بوده ممکن است به این واسطه به بغداد و تراجم آن به غزنین رسیده». (ص ۱۰) بوختر در مقاله فوق یادآوری می‌کند که طبق نظر پاول هُزل در «تاریخ ادبیات فارسی» از آنجا که نام دو دلداده در این داستان به عربی است، پهلوی بودن اصل آن غیر محتمل است. شفیع سپس از زمان مفقودشدن وامق و عذرای عصری بحث می‌کند و ضمن آن می‌گوید: «از قرائتی که در دست داریم گمان می‌شود که در سده هفتم یا قدری بعد از آن در سده هشتم دوره اختفای وامق و عذرای عصری آغاز شده و از این به بعد ذکری از جزئیات قصه یافت نمی‌شود. در اواخر سده نهم ملاحامی در بهارستان (تألیف ۸۹۷ هـ، طبع دهلی ۱۳۱۸ هـ، ص ۷۸) راجع به عصری گفته است: و گویند او را مثنویات بسیار است موشخ به مدخ سلطان مذکور (یعنی سلطان محمود) و یکی از آن جمله موسوم است به وامق و عذرا، اما از آن اثری پیدا نیست - و تھی کاشی در خلاصه‌الاشعار (۹۹۳ م) نیز می‌گوید که وامق و عذرا مفقود است (فهرست مخطوطات آژده از [۱] شهرنگر، ص ۵۲۸) ... (مقدمه، ص ۸ و ۹).

درباره علت از بین رفتن این کتاب می‌نویسد: «در اینجا سؤالی دامن دل را می‌کشد و این که چه طور شده که مثنوی بدین خوبی بعد از سده هفتم از بین رفته؟ در جواب این سؤال یک مطلب قطعی در دست نیست. آنچه نگارنده می‌توانم بگویم قیاس و احتمالی بیش نیست. به ظاهر چون این مثنوی و مثنویهای دیگر که عصری برای خزانه سلطان محمود غزنوی نوشته، و چون غوریان انتقامجوی غزنین را غارتیدند و سوختند، خزائن کتب نیز نذر آتش شد و بعضی نسخ که در دست مردم بود در عهده تالیله به سبب تغییر در اذواق مردم دیگر استساخت نشد. چنانکه به نظر می‌آید قصه این مثنوی از حکایتهای یونانیان مأخوذ است و با وجود حسن بیان عصری، اعلام قصه که خیلی نامأنوس بود تغییر نیافت و لهذا رواجی پیدا نکرد و بعضی مناظر بت‌پرستی که در قصه مذکور است صورتی پیدا کرد که شاید ملایم طبایع مردم آن زمان نبود (نیز مقایسه شود با «دائرةالمعارف اسلام»، لیدن، چاپ اول، ج ۴، ص ۱۰۲۲، ستون ۲، سطر ۳۲ [به بعد، نقل نظر فن هامرپورگشتال در مقاله بوختر]) و مردم از این کتاب روی برگرداندند و مثل چندین کتابهای دیگر او را در طاق نسیان گذاشتند و مهجور ماند، و این که اوراق یک نسخه آن را که داریم

از هم پاشیده و پاره‌پاره کرده برای مرمت نسخه کتاب اوقاف القرآن به کار بردند دلیلی روشن در دست است بر آنچه گفتیم» (ص ۹).

وی سپس از این منظومه و موضوع و جزئیات آن گفتگو می‌کند و ضمن آن نشان می‌دهد که این داستان اصل یونانی داشته ولی قهرمان و قهرمانه داستان اطلاق از زمان سهل بن هارون (قرن دوم هجری) همین نام را داشته‌اند، در عین حال که نام بقیه اشخاص داستان و نامهای اماکن ذکر شده در آن اکثراً یونانی است. آنگاه مشخص می‌کند که فلقرات [که مؤلف برهان قاطع تلفظ آن را فلقرات ضبط کرده] همان پولوکراتس / Polycrates پسر آقوس / Aeaces است که ابن ابی اَصبیحه در طبقات الاطیبه (ج ۱، ص ۳۹)، به نقل شفیع نام او را به شکل فولوقراتیس آورده است. این پولوکراتس در زمان کوروش کبیر بر جزیره کوچک ساموس / Samos (در کتابهای جغرافیایی عربی و در تألیفات بیرونی و عصری: شامس) در دریای اژه، در یک مایلی سواحل غربی ایونیا / Ionia (یا ایونیه که نام یونان از آن گرفته شده) در آسیای صغیر مساط شد و در این کار دو برادر او پانتاگنوتوس / Pantagnotus و سولوسن / Solyson (در عصری: سلیسون) یاور او بودند. کوروش در این زمان آسیای صغیر را تصرف کرده بود و تا رود هالیس / Halys (هالوس یا قول ایرماق امروز) پیش رفته و پادشاه لَید (لیدی / Lydia) را شکست داد و شخصی به نام اورونتوس / Orontos را به عنوان ساتراپ دلسارد که در لیدی واقع است گماشت. کار پولوکراتس در نتیجه فتوحاتش در مناطق مجاور بالا گرفت و جزیره ساموس مرکزیت تجاری و سیاسی یافت. اورونتوس که در سر خیال استقلال می‌پروراند با پولوکراتس وارد جنگ شد و با حيله او را دستگیر و بر دار کرد. به گفته هردودت (ص ۱۸۵)، به نقل شفیع از جباران یونان کسی در عظمت به پای او نرسید. وی مشوق اهل علم و هنر و پیشه‌ها بود. دو شاعر غزل‌سرا، آناکرئون / Anacreon و ایبوکوس / Ibycus از شعرای دربار او بودند. فیثاغورس نیز متولد ساموس بود و در ایام این پادشاه در ایونیا زندگی می‌کرد. پولوکراتس معبد یا هیکل نیز به نام خدای اساطیری یونان، هیرا / Hera که یونانیان او را موکل بر ازدواج و نمایندۀ زنان و محل تولد او را ساموس می‌دانستند در ساموس ساخت که امروز در خرابه‌های آن فقط یک ستون و پایه‌های بنا و ستونهای دیگر باقی است. عصری از این معبد با نام هیکل یاد می‌کند.

به نوشته شفیع (مقدمه، ص ۱۷) مینورسکی به وی اطلاع داده بوده است که قبلاً پروفیسور چایکین روسی در *Trudi Instituta Kavkazovedenya*، ۱۹۵۳، ص ۴۱ و ۵۲ و سپس ریتز / Ritter نیز فلقرات را با پولوکراتس تطبیق کرده بودند.

THE ARDENT LOVER AND THE VIRGIN —
A GREEK ROMANCE IN MUSLIM LANDS

BO UTAS
(Uppsala)

In 1833 a book appeared in Vienna with the title *Wamik und Asra, das ist der Glühende und die Blühende. Das älteste persische romantische Gedicht, im Fünftelsaft abgezogen von Joseph v. Hammer*. This was, so far, the final station on a long journey undertaken by two lovers, or rather the story of two lovers, or, more exactly the idea of a story of those lovers. Their names, Vâmiq and 'Adhrâ, had been famous among Arabs, Persians, Turks and Indians for centuries, along with those of other exemplary loving couples like 'Yûsuf and Zulaikhâ', 'Lailâ and Majnûn', 'Khusrau and Shîrîn' etc.¹

Von Hammer found the story of the two lovers in a Turkish version by the 16th century poet Lâmi'î and retold it playfully "im Fünftelsaft" (i.e. quintessence, or perhaps rather distillate) in the just mentioned book, which was dedicated to "die hochgeborene Gräfinn, Frau Flora von Wrba, geborene Gräfinn von Kageneck, Dame du Palais Ihrer Majestät der Kaiserinn, Sternkreuz-Ordens-Dame". His translation of the name of the hero, Vâmiq, 'ardent lover', as 'der Glühende' is understandable. On the other hand, his translation of 'Adhrâ, 'virgin', as 'die Blühende' seems rather far-fetched. An explanation might be found in the purpose of the little book. The first name of "die hochgeborene Gräfinn" of the dedication was Flora, and in his introduction (p. 7) von Hammer states that 'der Glühende und die Blühende' correspond to 'Amor und Flora' in Roman mythology. At the end of the book, however, when the lovers are transformed into stars, 'Adhrâ is appearing as 'Jungfrau' and Vâmiq as 'Arcturus'.²

The story that von Hammer had 'distilled' from the 3000 verses of Lâmi'î comprises 49 nine-line stanzas of rhyming, flowery German.³ His version is extremely free already from the beginning. For example, these two verses from the introduction of Lâmi'î:⁴

¹ Cf. B. Utas, Did 'Adhrâ remain a virgin?, *Orientalia Suecana* 33-35 (1984-86) 429-441.

² Stanza 47, p. 36.

³ The rhyming pattern is *a,b,a,b,c,d,c,d,c* as against the *mathnavî* pattern of the original.

⁴ MS. Bibliothèque Nationale Turc 353 (Cat. Blochet, I, pp. 148-149).

0393

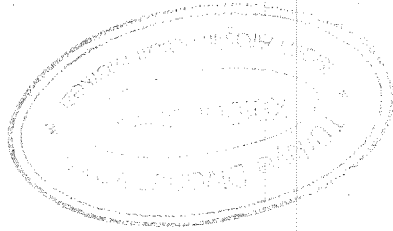
29 EVL. 1096

11908

In a country ruled by only one sovereign, naturally there will be problems but since there problems can't be expressed freely the country will be thought to be a paradise. The motif "opposing the padishah" is seen in very few tales: this is performed not by resisting against the orders but by asking for something from padishah e.g. asking for help, of asking for permission to marry his daughter etc.

To sum up, sovereignty in tales certainly depends on one man and his command; this is expressed in stories about both animals and human beings. Sovereignty is closely related to the forms of governing we see throughout history. Though some of them are symbolic even today on the earth there still exists some kings and sultans, and it is natural that they are among the subject - matters of tales too. The problems which were regarded as dangerous to talk about were demonstrated indirectly in tales. Thus people had the chance to express their troubles and complaints.

We may see tales as the reflections of a series of events in the dusty mirror of history. So by building a bridge between the real and the imaginary we can see how people defend themselves even if it can't be called a pursuit of rights. In short, if we take a tales as a vague reflection of life, we will be able to understand padishahs and their right of sovereignty better.

VAMİK ile AZRA

Doç. Dr. Gönül AYAN *

Türk Edebiyatı'nda Vâmık ile Azrâ denince, yaptığı tercümelere ve çok yazmasından dolayı, zamanında Anadolu'nun Câmî'si diye adlandırılarak, İran şairi Abdurrahmân Câmî (ö. 1492) ile eş tutulan XVI. yüzyılın velûd şairi Bursa'lı Lâmi'i ÇELEBİ (1) hatıra gelir.

Lâmi'i, 5981 beyitlik Vâmık u Azrâ mesnevisini, Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle yazmaya başlamış ve altı ayda bitirmiştir. Lâmi'i'nin bu eserinden, Latîfî dışında, bütün kaynaklar söz etmişler ve Türk Edebiyatı'nın meşhur Vâmık u Azrâ mesnevisi olduğunda birleşmişlerdir.

Edebiyatımızda, bu konuyu; Behiştî Ahmet Sinan Çelebi (ö. 1507), Kalkandereli Mu'îdî (Lâmi'i'nin çağdaşı), Manisalı Câmî'i, Havâyî Mustafa (ö. 1608), Kubûrî-zâde Abdurrahmân Rahmî (ö. 1715) ve Hamzavî gibi şairlerin yazdıklarına dair bilgilere rastlamaktayız.

Lâmi'i Çelebi, aslı Yunan olan hikâyeye, İran şairi Unsuri (d. 961 - ö. 1040) nin aynı adlı eserine dayanarak, İslâmî unsurlar katmış, tasavvufa olan meylini, zaman zaman olaylara ve kahramanlara yansıtmıştır.

Vâmık u Azrâ mesnevisindeki kahramanlara, şair; onaltıncı yüzyıl Osmanlı hükümdarlarının haşmet ve tantanasını vermeye çalışmış, gene aynı yüzyılın yaşayışını, adetlerini, geleneklerini, olayların akışı içinde zaman zaman düzenlenen ziyafetli ve şatafatlı düğünler vesilesiyle ortaya koymuştur.

Görüleceği üzere, Vâmık u Azrâ'daki olaylar, birbirinin peşinden gelir. Bir kahramanın macerası bitmeden diğersinin başlar. Olaylar iç içe ve bitip tükenmek bilmeden sürüp giderler. Lâmi'i Çelebi, hikâyeyi uzatmış, araya cinler, periler, devler, peri padişahları, Kaf

* S.Ü. Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1. Gönül AYAN, Lâmi'inin Vâmık u Azrâ Mesnevisi, İnceleme-Metin, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1983 2 c. 190+487s.

Mecnûn'un ayaklarının zincire vurulması çokca zikredilen telmihlerdendir. Bu ise çoğu zaman *saç-zencir* benzerliğiyle verilmiştir:

Ol sanem kim leylî-i zülfün girih-gîr eylemiş
Rahm idüp Mecnûn'una tedbir-i zencîr eylemiş
(Ahmed Paşa-182)

Elmâs-ı âh u nâlesi Mecnûn hastenûn
Zencîrûn eyledi yüreğini delik delik
(Mesîhî- 204)

Uyup âhûya düşdü müşg Mecnûn tek beyâbâne
N'ola çeksen anı zencîr-i zülf-i anber-feşâne
(Fuzûlî-253)

Hamdüli'llâh ki beni bağladı Mecnûn yirine
Leylî-i zülfüne kıldı dil-i divânemi bend
(Yahya Bey- 314)

3. VÂMİK

Vâmık u Azrâ mesnevisinin erkek kahramanı.

Vâmık u Azrâ, Leylâ vü Mecnun, Ferhad u Şirin (Hüsrev u Şirin) gibi Doğunun ünlü aşk hikâyelerinden biridir. Bilhassa İran edebiyatında pek çok Vâmık u Azrâ mesnevileri kaleme alınmıştır. Türk edebiyatında bu mesnevi, Leyla ile Mecnun ve Ferhad ile Şirin kadar yaygınlık kazanamamışsa da, Divan şairlerin âşıkın timsali olarak Vâmık'ı şiirlerinde (Mecnun ve Ferhad kadar olmasa da) sık sık kullanmışlardır.

Bu mesnevinin orijini üzerinde değişik görüşler ileri sürülmüş ve bir mütabakata da varılamamıştır. Bizim kaynaklarımızda Vâmık ile ilgili pek fazla bilgiye rastlanmaz. En fazla malumatı İslam Ansiklopedisinde bulmak mümkündür. Bu ansiklopedide Vâmık maddesini Cl. Huart yazmıştır. Buna göre; Vâmık *âşık*¹⁰⁷⁶, Azrâ ise *delinmemiş inci, bakire kız* anlamına gelmektedir. Hikâye ilk önce Hüsrev

¹⁰⁷⁶ Vâmık, kelimesi günümüz Farsça sözlüklerde de *dost, âşık* anlamlarıyla karşılanmaktadır. Bkz: İbrahim Olgun, Cemşid Drahan, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Elhan Kitb., Ankara 1984, s. 37.; Burhan-ı Katı'da da bu kelime *âşık* vezninde olduğu söylenmekte ve *uşşaktan biri* olarak zikredilmektedir. Burhan-ı Katı, s. 609.

Dursun Ali Tökel

Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Akçağ Yayınları, Ankara - 2000, s. 448-450.

I Anuşirvan adına kaleme alınmış. Bu hikâye bir nüshası Horasan Emiri Abdullah b. Tahir'e (828-844) sunulmuş, fakat hikâye, ateşpe-restliğe övgüler düzdüğü ve İslam'a aykırı bulunduğu için yakılmak suretiyle imha edilmiş. Bundan iki asır sonra İran'ın büyük şairi Unsurî yeniden Vâmık u Azrâ mesnevisi kaleme almış ve yeni, orijinal bir eser meydana getirmiştir. Huart'ın dediğine göre, bundan sonra yazılan bütün Vâmık u Azrâ mesnevilerinin kaynağı Unsurî'nin eseridir.

Huart, Unsurî'nin eserine bakıldığı zaman, bu eserde çok fazla bir şekilde, Yunanlılara ait isim ve hadiselere tesadüf edildiğini, bazı olayların Yunan tarihiyle büyük benzerlikler gösterdiğini zikrederek, hikâyenin orijininin Yunan olduğunu söylemektedir. Ona göre hikâye önce Arapçaya çevrilmiş, ardından aAraplardan da İran'a geçmiştir. Yazar buna delil olarak Vâmık ve Azrâ kelimelerinin Arapça oluşlarını göstermektedir. Huart, Vâmık u Azrâ mesnevisinin Türkçe'de en güzel surette Lamiî Çelebi'nin yazdığını, onun eseri için Unsurî'den çeviridir denilmesine rağmen bunun aslının olmadığını, Lamiî'nin eserini efsanelerle daha da zenginleştirdiğini ve Unsurî'ninkinden başka olduğunu ve Lamiî'nin orijinal bir eser vücûda getirdiğini söylemektedir.¹⁰⁷⁸

Vâmık u Azrâ mesnevisi Lamiî'den evvel Behiştî ve Muîdî Türkçe olarak yazmış, fakat bu eserler bir yaygınlık ve şöret kazanamamıştır. Kanunî tarafından bu eserin yazılması Lamiî'ye emredilmiş, onun eseriyledir ki "Türk edebiyatında Vâmık u Azrâ hikâyesi kuvvetle tutunmuş ve geniş çapta okunmuştur."¹⁰⁷⁹

Vâmık da, Mecnûn ve Ferhad'da olduğu gibi şâirler için âşık sembolü şahıslardan biridir. Mecnûn ve Ferhad'a göre daha az zikredilir. Sevgili Azra ise, *yanak mânâsına gelen ızar* kelimesiyle olan benzerliğinden dolayı sevgilinin yanağı için tevriyeli olarak kullanılır. Vâmık da, bir âşık sembolü olduğu gibi aynı zamanda devrin âşıkının aşkı yanında aşkı küçümsenir ve hafife alınır:

Şeyhî bir beytinde, sevgilisinin yanağından dolayı bir *Azra* olduğunu söylerken kendisinin de Vâmık olduğunu belirtmektedir:

Senin lutf-ı ızârün zihî sûret-i Azrâ
Benüm hasret ü zârım zihî sûret-i Vâmık

(Şeyhî-189)

¹⁰⁷⁸ Huart, Cl., "Vâmık u Azrâ", İ.A., C.13, s. 190-194.

¹⁰⁷⁹ Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara (?), s. 512. (Vâmık Azrâ mesnevisi yazan şairler için adı geçen esere bakınız.)

DN 86854

175635

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Selami ECE

MANİSALI CAMİİ'NİN
210076
VAMIK U AZRA MESNEVİSİ

(İnceleme - Metin - Sadeleştirme)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphane	
Dem. No:	175635
Tas. No:	TSH.216 ECE.M

DOKTORA

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç.Dr. Metin AKKUŞ

2008

ERZURUM - 2002

VÂMİK U AZRÂ'LARA GENEL BİR BAKIŞ

Gönül Ayan

Çift kahramanlı,
aşk hikâyesi olur mu?

Vâmık u Azrâ hikâyesi, çift kahramanlı bir aşk hikâyesidir. Lâmi'î Çelebi'ye gelinceye kadar, İslâmî Türk Edebiyatında müşterek ve çok kullanılan konulardan iki kahramanlı aşk hikâyeleri yazılmış ve ilk denemeyi XIII. yüzyılda Şeyyâd Hamza, Yûsuf u Züleyhâ adlı eseriyle yapmıştır. Yûsuf u Züleyhâ konusu, edebiyatımızda çok ilgi görmüş olacak ki pek çok şair bu konuda mesnevîler vücuda getirmişlerdir.

Daha sonraları, çift kahramanlı aşk hikâyelerinden Husrev ü Şîrîn hikâyesi, Türk Edebiyatına XIV. yüzyılda Kutup vâsıtasıyla girmiş ve Yûsuf u Züleyhâ kadar olmasa bile ona yakın derecede, Türk divan şairlerinin ilgisini görmüştür.

Hurşid ü Ferahşâd, Şeyhoğlu Muastafa (1341 - 1400'da sağ), Cemşid ü Hurşid, Ahmedî (ö. 815 H. - 1412 M.) tarafından yazılmış fakat fazla bir ilgi görmemiştir.

Türk Edebiyatında, iki kahramanlı aşk hikâyelerinden olup Arap ve Fars edebiyatlarında da geniş ilgi sahası bulan Leylâ vü Mecnûn konusu, XV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış ve yirminci yüzyıl başlarına kadar da etkili olmuştur. Bu konu, önce XV. yüzyılda Edirneli Şâhidî tarafından işlenmiş, daha sonraları pek çok şair tarafından yazılmış ve senaryo haline de getirilmiştir.

Çift kahramanlı aşk hikâyelerinden Süheyl ü Nevbahar, Edhem ü Hümâ, Varka vü Gülşâh, Işk-nâme, Vîs ü Râmîn, Şâh u Gedâ, Mihr ü Mâh, Mihr ü Vefâ, Mihr ü Müşterî, Hümâ vü Hümâyûn, Gül ü Husrev, Ferruh u Gülruh, Ahmed ü Mahmûd, Cemşâh ve Alemşâh, Fîrûz u Dilefrûz ve Mahmûd u Ayaz gibi konuların da bu vesile ile hatırlanması yerinde olur.

Vâmık u Azrâ hikâyesi, Türk Edebiyatında, Yûsuf u Züleyhâ ve Leylâ vü Mecnûn kadar olmasa da hayli ilgi çekmiş olan çift kahramanlı bir aşk hikâyesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vâmık ve Azrâ adları, bütün bir hikâye haline getirilmeden önce, çeşitli eserlerde birçok şair tarafından anılmış, Leylâ ile Mecnûn, Cemşid ve Hurşid, Husrev ve Şîrîn, Yûsuf ve Züleyhâ gibi birer âşık ve mâşûk simgesi olarak kullanılmıştır. Daha XIII. yüzyılda Mevlânâ Celâleddin Rûmî (604 H./1207 M. - 672 H./1273 M.), Vâmık ile Azrâ adlarını şöyle kullanır:

Der-dil-i ma'şûk cümle 'âşıkest
Der-dil-i 'Azrâ hemîşe Vâmıkest

Ahmed Yesevî de Divan-ı Hikmet'inde Vâmık ve Azrâ isimlerini aynı mânâda kullanır. Işk-nâme yazarı Mehmed:¹

Latîfdür vaşla ire iki 'âşık
Duta 'Azrâ elin her lahza Vâmık (6740. beyit)

Ahmed Paşa² da:

Gonca götürüp burka'ı nâz ile yüzünden
'Arz itdi cihân Vâmıkına 'ârız-ı 'Azrâ

Hamdullâh Hamdî, Yûsuf u Züleyhâ³ mesnevisinde:

Görse Vâmık bu hüsn-i zibâyı
Añmaz idi 'ızâr-ı 'Azrâyı (4221. beyit)

Bir başka beyitte de:⁴

Vâmık almasa 'aşkdan vâye
Bağmaz idi 'ızâr-ı 'Azrâya

¹Sedit Yüksel, Mehmed - Işk-nâme, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, s.218.

²Harun Tolasa, Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara, Sevinç Matbaası, 1973, s.76.

³Naci Onur, Hamdullah Hamdî - Yûsuf u Züleyhâ' Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Merkezi (basılmamış doktora tezi) 1982, c. II, s.365.

⁴a. g. e.

خدمت دانشمندان لاری
جناب دکتر صلاح الصادی
و سرکار رضاغ دکتر صالح الصادی
افتخار رفقہ عم را اخلرد۔

مثنوی

92013

وائق و عذرا

تالیف

ابوالقاسم حسن بن احمد عنصری (مثنوی ۵۴۴۱)

بامقدمہ و تصحیح و تحشیہ

دکتر مولوی محمد شفیع مرحوم، ساڈ پاکستان

ام آی (کیمبرج) ڈی اڈایل (پنجاب)

نشان دانش درجہ اول و نشان پاس درجہ اول (ایران)

رئیس سابق قسمت دائرۃ المعارف اسلامی اردو در دانشگاہ پنجاب، لاہور

بسعی و اہتمام

احمد ربانی

ام آی، پاکستان ریڈیو ٹرس

Lahore 1967

Price Rs. 20.00

384. ŞĀDIQ NĀMĪ, Mirzā Muḥammad. *Vāmiq va 'Aḍrā*. Éd. R. Anzābi-Nažād et Ğ. Ṭabāṭabā'ī Majd. Tehrān, Markaz-i Našr-i Dānišgāhī, 1381/2002, 155 p.

Şādiq Nāmī est un auteur secondaire du 18e s., qui composa une chronique en prose de la dynastie des Zand, le *Ġliḡuṣā'ī*, et un ensemble de cinq *maṭnavīs* sur le modèle de la *Ḥamsa* de Niẓāmī : *Durj-i Gawhar*, *Ḥusraw va Širīn*, *Layli va Majnūn*, *Yūsuf va Zulayḡā*, *Vāmiq va 'Aḍrā*. Ce dernier texte, qui totalise 2700 *bayts*, est ici édité de façon critique à partir de quatre manuscrits. L'ouvrage contient un article de Muḥammad Riḍā Rāšid sur le destin littéraire de *Vāmiq va 'Aḍrā*. Il fut mis une première fois en vers par 'Unṣurī que l'on sent influencé par la Grèce, mais seuls quelques fragments nous sont parvenus de cette œuvre. Ensuite, on trouve une version en prose de cette histoire dans le *Dārāb-nāma* de Ṭarsūsī. Une mise en vers par Faṣīḡī Jurjānī s'est perdue. Au 16e s., l'histoire fut remise à la mode par plusieurs auteurs mineurs, mais c'est la version de Şādiq Nāmī, riche de 2700 *bayts*, qui est le texte le plus complet sur le thème.

E.F.

Vāmiq va 'Aḍrā

20 AKA 2006